

dalından ameliyat örnekleri ayrıntılarıyla anlatılmaktadır (geniş bilgi için bk. CERRÂHİYYE-i İLHÂNİYYE). Bu eserden başka, geldikleri ve oturdukları yerlerin coğrafi konumu sebebiyle Hind'i, Çin'i ve Batı'yı çok iyi tanıyan Türkler'in Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gerek eski Yunanca, Arapça ve Farsça'dan tercüme, gerekse Türkçe telif şeklinde birçok cerrahnâme kaleme alınmıştır. Mukbilzâde Mü'min'in 841 (1437) yılında II. Murad'a ithaf ettiği *Zahîre-i Murâdiyye* adlı eseri, saray hekimlerinden Bursalı Ali Efendi'nin Dârüssaâde ağası Beşir Ağa adına yazdığı *Cerrâhnâme* ve Cerrah Mesud'un Farsça'dan çevirdiği *Terceme-i Hulâsa fî fenni'l-cirâha* ile *el-Umde fî sinâatî'l-cerrâhîn* bunların en önemlilerindendir. Fakat Osmanlı tıbbında cerrahnâme denince akla ilk gelen eser, Cerrah İbrâhim'e ait *Alâim-i Cerrâhîn* adlı tercüme eserdir. Bu eserin aslı, II. Bayezid'in Mora seferi sırasında Modon Kalesi'nde ele geçirilen Eflâtun, Galen, Hipokrat ve İbn Sînâ'nın görüşlerini ihtiva eden Yunanca ve Süryânice yazılmış *Çindar* isimli bir kitaptı. Cerrah İbrâhim bu kitaba, XIV-XV. yüzyılın ünlü Türk hekimlerinden Hacı Paşa, Akşemseddin, Beşir Çelebi, Hekim Şîrvânî ve Sabuncuoğlu Şerefeddin'den yaptığı alıntılarla kendi tecrübe ve görüşlerini de ilâve ederek eserini meydana getirmiştir. Yirmi iki bölümden oluşan kitabın bir bölümü, diğer cerrahnâmelardan farklı olarak ok ve tüfek yaraları ile tedavilerine dairdir.

Türkiye'de modern cerrahî eğitimi, 1832'de Topkapı Sarayı içinde Cerrahhâne-i Âmir'e'nin kurulmasıyla başladı. Bu müessese 1836 yılında Tıbhâne ile birleştirilerek Otlukçu Kışlası'na taşındı ve Mekteb-i Tıbbiyye adını aldı. Daha sonra da bugün Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu yerdeki Enderun Ağaları Mektebi'nin binasına nakledildi ve II. Mahmud'un meşhur nutku ile açılan bu okula Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne adı verildi; ilk otopsi dersleri de bu okulda yapılmıştır. 1909 yılında Haydarpaşa'daki binada birleştirilen askerî ve mülkî (sivil) tıbbiyeler Tıp Fakültesi adını aldı. Tıp fakülteleri bu tarihten itibaren diğer branşların yanında cerrahlık eğitimi de sürdürmektedirler. Türkiye'de cerrah yerine operatör terimi ilk defa Cemil Topuzlu Paşa (1868-1958) tarafından kullanılmıştır.

Hekimbaşı Seyyid Mehmed Çelebi'nin 1625'te yazdığı *Enmûzecû't-tb* adlı eserin anatomiyile ilgili bölümünde verilen

bilgilerden, anatomi öğrenmek için savasta ölenler üzerinde teşrih (otopsi) yapılabileceği anlaşılmaktadır. Yine İbnü'n-Nefis'in XIII. yüzyılda küçük kan dolaşımını keşfetmesi ve İbnü'l-Kuf'un anatomi çalışmaları, her ikisinin de ölümler üzerinde araştırma yapmış olduklarını gösterir. Haçlı seferleri sırasında Türk-İslâm hekimlerinin savaş alanından topladıkları düşman ölümleri üzerinde çeşitli çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.

İslâm cerrahisi başlangıçta İran ve Grek cerrahisinden etkilenmiş ve bu etkilenme özellikle sistematik olarak yapılan tercümeler yoluyla başlamıştır. Fakat mesele bu tercümelerle bitmemiş, aynı konudaki çeşitli eserlerin karşılaştırılması sonucu yanlışlar düzeltilmiş, ilâveler yapılmış ve bunun da ötesinde orijinal eserler meydana getirilmiştir. Bütün kaynakların ittifak ettikleri gerçek şudur ki Ortaçağ boyunca İslâm cerrahları Avrupalılar'dan daima çok ileride bulunmuşlar ve Batı'da Rönesans'tan sonra görülen ilerlemenin öncüleri olmuşlardır. Cerrahî en önemli hamlelerini İslâm ülkelerindeki cerrahların elinde yapmıştır. Anestezi altında sezaryenden katarak ameliyatına kadar birçok müdahaleyi başarabilmiş ve orijinal cerrahî eserleri kaleme almış olan müslüman cerrahların geliştirdikleri birçok alet de zamanla değişerek günümüze kadar ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 349; *Keşfü'z-zunûn*, I, 581; F. H. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine*, Philadelphia 1929, s. 126-139; P. Huard, *Le premier manuscrit chirurgical Turc*, Paris 1960; Kâzım İsmail Gürkan, *Pratik Cerrahî*, İstanbul 1964, I, 8-13; Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk İstanbul'da Tıp Öğretimi*, İstanbul 1970, s. 35-56; Kehhâle, *el-'Ulûmü'l-'amelîyye fî'l-'uşûri'l-İslâmîyye*, Dımaşk 1392/1972, s. 125-140; M. S. Spink, *Albucasis on Surgery and Instruments*, London 1973, s. 8-15; S. Hamarnah, "Ayn Zarbi and his Definitions of Diseases and their Diagnoses", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, 305-323; a.m.f., "Surgical Developments in Medieval Arabic Medicine", *Studies in History of Medicine*, I/2, New Delhi 1977, s. 154-156; J. S. Graziani, *Arabic Medicine in the Eleventh Century as Respected in the Works of Ibn Jazlah*, İslâmâbâd 1980, s. 9-39; G. H. Brieger, "The Development of Surgery", *Textbook of Surgery* (ed. Davis-Christopher), Philadelphia 1981, s. 1-22; Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa 1982, s. 17; Ö. Öncel, *Türk-İslâm Tababetinde Anestezi* (doktora tezi, 1982), İÜ Çapa Tıp Fakültesi; H. Hathout, *Topic in Islamic Medicine*, Kuwait 1983, s. 23-56; S. Ammar, *Medecins et Medecine de l'Islam*, Paris 1984, s. 207; Said A. F. Asmhour,

"Islamic Medicine in European University at the Dawn of Renaissance", *Abstracts the Third International Conference on Islamic Medicine*, Kuwait 1984, s. 40-41; A. Mattaleb, "The Influence of Islamic Civilization on European Civilization During the Renaissance Period in the Field of Medicine or its Allied Subject", a.e., s. 49-51; A. M. Dajani, "Abstracts of Contributions of Islamic Medicine to Urology", a.e., s. 55; N. Yıldırım, "Alâim-i Cerrâhîn'in Bilinmeyen Bir Özeti: fî Nebzetin min el-Cerrâhîn", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 100-104; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 210-222; F. Kâmil Beksan, "Cerrah Şerafeddin Sabuncuoğlu Eserinin Abûlkâsım Zehravi Eseri ile Mukayyesesi", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, III/11 (1939), s. 96; Refik Münir Keskin — Saim Sağlık, "Türkiyede Vilâdiye ve Nisaiye Tarihinden Bir Hulâsa", a.e., s. 101-106; Uveys Maskar, "İslâm'da ve Osmanlılar'da Otopsi Sorunu Üzerinde Bir Etüd", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy. 39, İstanbul 1976, s. 5; Max Meyerhof, "Cerrah", *İA*, III, 110-111; a.m.f. — [T. Sarnelli], "Djarrâh", *EI*² (İng.), II, 481-482.

HASAN DOĞRUYOL

Osmanlılar'da Cerrahlık Mesleği. Cerrahlık Osmanlılar'da maharet ve tecrübe isteyen bir meslek dalı olarak görüldü ve cerrah daha çok bir sanat erbabı sayılırdı. Bu sebeple cerrahlık mesleği, ya sarayda ehl-i hiref* teşkilâtına bağlı olarak veya usta bir cerrahın yanında yahut babadan oğula geçen bir sanat şeklinde öğrenilirdi. Cerrahlar dârüşşifâlarda, saraylarda, orduda veya "dükkân" denilen muayenehanelerinde çalışırlardı. Yara ve çiban tedavisi, fıtık rahatsızlıklarının iyileştirilmesi, diş çekimi, kan alma, sünnet gibi müdahaleler cerrahın meşgul olduğu başlıca işlerdi. Saray cerrahları ayrıca Enderun'a alınacak devşirmelerin ve hadım ağalarının muayenelerini de yaparlardı. Bunların âmirine sercerrâhîn-i hâssa veya cerrahbaşı denirdi. Ordu cerrahlığına saray cerrahlarının en yeteneklisi, dârüşşifâlara ise usta ve tecrübeli cerrahlar tayin edilirdi. Buralarda çalışan birinci cerraha günde ortalama 7-8 akçe, ikinci cerraha ise 3-4 akçe ücret verilirdi. Dârüşşifâlarda görevlendirilen cerrahlarda görevlerini ihmal etmeme, hastalara karşı şefkatli ve merhametli olma gibi belirli ahlâkî özellikler de aranırdı.

Birün ağalarından olan saray cerrahları ehl-i hiref teşkilâtına bağlı idiler. Bu teşkilâtta ayrı bir cemaat oluşturan cerrahlar, Enderun'un müteferrika* cemaati içinde iken almaya başladıkları "mukaddemât-ı ulûm" derslerini tamamladıktan sonra gerek saray dahilinde gerekse dışarıda yapacakları hizmetler ge-

reği nazari ve uygulamalı eğitimlerini sürdürürlerdi. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki ehl-i hıref mevâcib defterlerinde, çeşitli yıllarda ehl-i hıref teşkilâtına bağlı olarak görev yapan cerrah, üstat, şâkird ve müteferrikaların isimleri, aldıkları yevmiye miktarları ve kimlikleri hakkında bilgiler vardır. Bu defterlere göre meselâ 1525'te cerrahların mevcudu kırk beş, şâkirdlerin mevcudu ise beş iken 1596'da cerrah sayısının yetmiş dokuz, şâkirdlerinin ise otuz üç kişi olduğu görülmektedir. XVII. yüzyılda saray cerrahlarının mevcudu kırk elli civarında idi. Evliya Çelebi, dışarıda özel muayenehanesi olan cerrah esnafının 700 kişi olduğunu ve İstanbul'da 400 cerrah dükkânı bulunduğunu yazmaktadır. Ona göre cerrahlar esnaf resmî geçitlerine katılırlar, tahtirevanlar üzerinde kerpeten, mengene, küskü, testere, eğe vb. çeşitli cerrahî aletler dizip bazı adamların kollarını, başlarını, ayaklarını tedavi ederek gösteri yaparlardı (*Se-yahatnâme*, I, 532).

Cerrahlar zaman zaman tabip, keh-hâl ve attarlar gibi hekimbaşı tarafından imtihan edilir, yeterli bulunanlara hekimbaşının mührünü taşıyan bir izin belgesi verilir, cerrahlıktan anlamayanlar ise cezalandırılırdı.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtih Mehmed II. Vakfiyeleri, Ankara 1938, s. 249; K. Edib Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962, s. 41; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 532; O. Şevki Uludağ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tıp Tarihi*, İstanbul 1925, s. 149-150, 222; Ahmed Refik [Altınay], *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, İstanbul 1933, s. 89; a.mlf., *Onbirinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, İstanbul 1931, s. 8-9, 44-45; a.mlf., "Fâtih Devrine Ait Vesikalar", *TOEM*, y. 9, s. 7; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 405-406; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 316, 358, 364, 368, 430, 464; Vecihe Kılıçoğlu, *Cerrahiye-i İlhanîye*, Ankara 1956, s. 18; Nimet Taşkıran, *Hasekinin Kitabı*, İstanbul 1972, s. 134; Nil Akdeniz, *Osmanlılar da Hekim ve Deontoloji*, İstanbul 1979, s. 64-65, 144, 146-148, 157, 159-161, 164; a.mlf., "Osmanlılarda Tıphanenin Kuruluşuna Kadar Tıp Eğitimi", *TDA*, sy. 22 (1983), s. 152-182; a.mlf. (Nil Sarı), "Toptaşı Nurbanu Valide Sultan Dârüşşifası", *Birinci Türk Tıp Tarihi Kongresi*, İstanbul 17-19 Şubat 1988, Ankara 1992, s. 171; Ratip Kazancıgil, *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel*, İstanbul 1981, s. 34; Süheyl Ünver, "Fâtih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", *VD*, I (1938), s. 39-45; a.mlf., "Fâtih Zamanı Cerrahları Hakkında", *Dirim*, sy. 9, İstanbul 1949, s. 3-4; Rifki Melûl Meriç, "Osmanlı Tabâbeti Tarihine Ait Vesikalar", *TV*, I/16 (1955), s. 37-113; a.e., II/17 (1958), s. 267-293.

NİL SARI

CERRAHPAŞA KÜLLİYESİ

Cerrah Mehmed Paşa'nın
İstanbul'da kendi adıyla anılan
Cerrahpaşa semtinde yaptırdığı külliye.

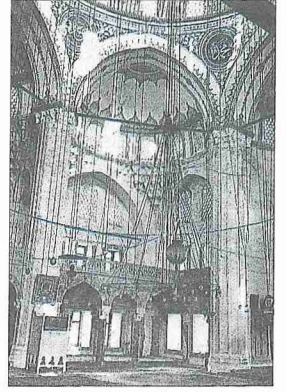
Cerrahpaşa Camii, III. Mehmed devrinde 1598-1599 yılları arasında dokuz ay kadar sadrazamlık makamında bulunan Cerrah Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Cami cümle kapısı üstündeki Arapça kitâbesine göre 1002 (1593-94) yılında yaptırılmıştır. Avlu duvarı dışında bulunan çeşmenin manzum kitâbesi de 1003 (1594-95) tarihini gösterir. Cerrah Mehmed Paşa Camii, Hassa Başmimarı Dâvud Ağa zamanında inşa edilmiştir.

Cerrah Mehmed Paşa Camii 1070 (1660) yılındaki büyük yangın felâketinde içine sığınanlarla birlikte yanmış ve ertesi yıl tamir edilmiştir. Kâtibzâde adlı bir şair tarafından yazılan ve Ayvansarayî'nin *Mecmûa-i Tevârih*'inde yer alan manzum "Târîh-i İhrâk-ı Kebîr" başlıklı destanda bu yangına temas edilmiştir (s. 423). Hatta Turhan Vâlide Sultan bir hayrat yaptırtmak istediğinde Cerrahpaşa Camii'ni ihya ettirmesi düşünülmüş, fakat sonra bundan vazgeçilerek, inşaatı uzun yıllardır durmuş olan yeni Vâlide Camii'ni tamamlatması daha uygun görülmüştür. 13-14 Ramazan 1196 geces (22-23 Ağustos 1782) meydana gelen büyük yangında da Cerrahpaşa Camii'nin bir defa daha zarar gördüğü bilinmektedir. Bu büyük yangın felâketlerinden sonra Cerrah Mehmed Paşa Camii, 1894'te İstanbul'un tarihî eserlerinde büyük tahribat yapan zelzelede tek-

Cerrahpaşa Camii ve Türbesi - İstanbul

Cerrahpaşa
Camii'nin
içinden
bir görünüş
(1992
onarımından
önce)

rar zarar görmüş, minaresi ve son cemaat yeri kubbeleri tamamen yıkılmıştır. Minare XX. yüzyıl başlarında taş külahlı ve değişik bir üslûpta yeniden yapılmış, fakat son cemaat yeri olduğu gibi bırakılmıştır. Uzun yıllar son cemaat yerinin sadece mermer sütunları, demir gergi kirişleriyle birbirlerine bağlanmış olarak duruyordu. Cami 1958'den itibaren bir tamir görmüş, 1982'de de son cemaat yeri kubbelerinin ihyasına girilmek suretiyle mimarisi tamamlanmıştır.

Cerrahpaşa Külliyesi cami, medrese, hamam, türbe, şadırvan ve çeşmeden meydana gelir; ancak bugün Aksaray-Kocamustafapaşa yolu, medrese ile külliye diğer binalarını birbirinden ayırmış durumdadır. Cami altı pâyeli merkezî plan tipinin en başarılı örneklerindendir. Merkezde hafif basık olan ana kubbe sivri kemerler aracılığı ile altı pâyeye oturmaktadır. Kubbe baskısı altı yöndeki eksedralar üzerinden kemerler vasıtası ile duvarlara aktarılmıştır. Mihrap kısmının üzerini örten güneydeki eksedra diğerlerinden farklı tutularak iki pâyeye genişliğinde yapılmış, ana mekân içinde yer alan kuzeydeki eksedra'nın iki yanındaki köşeler ikişer küçük kubbe ile örtülmüş, batı ve doğuda bulunan dört eksedra ise karşılıklı olarak caminin ana mekân şemasına katılmıştır. Camiyi iç taraftan saran ikinci kat koridoru kemerler vasıtasıyla taşınmaktadır. Duvarların dış yüzlerinde içteki pâyelerin aksına gelen noktalara örme pâyeler konulmuş ve ağırlık bu pâyelere bindiğinden cephelere bol pencere açma imkânı elde edilmiştir. Yapının kuzeyinde sekiz sütunun taşıdığı altı kubbe bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Eksedeki girişin üzerini, altı kubbenin ortasında yer alan bir aynalı tonoz örter. Son cemaat yeri harimden daha geniş yapılmıştır ve iki mihrap nişine sahiptir. Kuzeybatıda kare kaidesi duvar